

УДК 811.161.2.81

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-17>

ДІАЛЕКТ ЯК ПРОСТІР РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КУЛЬТУРИ МІКРОСОЦІУМУ

DIALECT AS A SPACE OF MICROSOCIETY CULTURE REPRESENTATION

Дячук В.Р.,

orcid.org/0000-0002-3982-335X

доктор філософії,

молодший науковий співробітник відділу діалектології

Інституту української мови НАН України

Стаття присвячена дослідженню культури в просторі говірки. Мета дослідження – на підставі аналізу вербалізаторів концепту *син* продемонструвати евристичну цінність говіркового мовлення як джерела дослідження соціокультурного життя носіїв середньонадніпрянських говірок.

Установлено, що засоби номінації концепту *син* корелюють із профанною та сакральною сферами, експлікують як повсякденні так і духовні уявлення говірконосіїв. З'ясовано, що концепт *син* відображає не лише конкретні соціальні ролі й функції прототипного образу в родині, громаді, але й втілює глибинні культурні уявлення про зв'язок між поколіннями, обов'язки та моральні цінності. Функціонування специфічних мовних одиниць для опису аналізованої когнітивної структури свідчить про важливість сина як носія родової спадковості та гаранта соціальної стабільності.

Виявлені вербалізатори концепту *син* відіграють важливу роль у збереженні й репрезентації культурних знань. Через діалектні засоби одержано інформацію про специфічні соціальні ідеї та цінності, етнокультурні риси, що дозволять простежити еволюцію культурних явищ і взаємовпливи різних соціальних процесів на мовну картину світу представників середньонадніпрянського ареалу. Проведене дослідження показало, що говіркове мовлення відображає процеси адаптації традиційних уявлень до сучасних умов, водночас зберігаючи автентичні елементи культурного спадку. Це підтверджує тезу про говірку як динамічний простір, у якому взаємодіють і розвиваються як давні, так і нові культурні елементи.

Діалект зберігає живий характер мови, що дає змогу більш глибоко зрозуміти повсякденне життя та ментальні уявлення діалектоносіїв. На відміну від фольклорно-етнографічних матеріалів, діалектні тексти дають унікальну можливість дослідити сучасну мову та культуру в її природному середовищі.

Ключові слова: концепт *син*, вербалізатори концепту, діалект, середньонадніпрянські говірки, фольклорно-етнографічні матеріали, культура мікросоціуму, мовна картина світу.

Dialect is a type of national language. It is not burdened by the requirements of literary language but at the same time it accumulates peculiarities of material and spiritual culture during all stages of nation development. Accompanying speakers at every stage of local progress or regression, dialects preserve the knowledge and experience of past generations, reflect every stage of cultural evolution. In this regard, the study of dialectal speech remains an important and urgent task for linguists.

The purpose of the article is to analyze ways of concept SON verbalization in the Middle-upper-Dnieper dialects and demonstrate the heuristic value of dialect for socio-cultural investigation.

The concept SON is represented by different linguistic units. They show important features of dialect speakers' socio-cultural life. The analysis of concept verbalizers establish that the perception of the prototypical image is based on biological, gender, legal, socio-economic and evaluative aspects related to the profane sphere. Simultaneously the correlation between the image of an earthly son and the Son of God indicates a close connection between the concept and the sacred world. The study stresses that the concept SON takes an important place of the family relations structure. It represents various aspects of interaction within family and society.

The concept SON has not been the object of research in the Middle-upper-Dnieper dialects yet, so the investigation of its ways of verbalization is the advances of this article.

The study concludes that dialectal speech serves as a vital resource for ethnolinguistic research, reflecting the intricate interplay between language and culture. Investigating dialects and their various forms of documentation

remains a crucial and relevant task for linguists. Such investigations aid in preserving cultural legacies and in understanding the developmental dynamics of languages within specific sociocultural contexts.

Key words: concept *SON*, concept's verbalizers, dialect, the Middle-upper-Dnieper dialects, folklore and ethnographic materials, micro-society culture, world-image.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства проблема взаємозв'язку мови й культури не є новою. Теорія В. фон Гумбольдта про мову як засіб вираження духу народу, «ставлячи в центр лінгвістичної уваги суб'єкт як мовну особистість, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває» [1, с. 117], активно розвивається, впливає на формування системи наукових поглядів у контексті тріади «мова – культура – світогляд».

Діалектна мова – один із типів загальнонаціональної мови, що «не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень» [2, с. XV-XVI], накопичує словесні вияви матеріальної та духовної культури народу [3]. Супроводжуючи своїх носіїв на кожному етапі локального розвитку, говірки зберігають знання та досвід минулих поколінь, а тому дослідження діалектного мовлення (та різних способів його фіксації) залишається важливим й актуальним завданням мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Середньонаддніпряньський діалект був об'єктом уваги багатьох науковців. Так, П. С. Лисенко, охарактеризувавши фонетичні особливості говірок середньочеркаських районів, виявив риси, що відрізняють аналізовані мовно-територіальні утворення від української літературної мови [4]. Вивчення структури й характеру ізоглос, що репрезентують специфічні для середньонаддніпряньського простору фонетичні й фонологічні явища, дали підстави Г. І. Мартиновій виділити п'ять діалектних зон (центральної, північної, південної, західної та східної) у межах досліджуваного ареалу [5; 6], а регіональне картографування й рекартографування матеріалів Атласу української мови – комплексно дослідити генезу середньонаддніпряньського говору [7; 8]. На матеріалі пам'яток староукраїнської мови кінця XVII – початку XVIII ст. із території Середньонаддніпряньщини Н. О. Примушко провела зіставне дослідження форм минулого особового часу з такими ж формами давньоукраїнської мови та з сучасним діалектним матеріалом Середньої Наддніпряньщини, констатувавши переважання конструкцій зі скороченою часткою у формах минулого часу в актових книгах та висунувши припущення про причину занепаду цих форм в народному мовленні [9].

У контексті функційно-граматичного й ареального аспектів дослідження діалектів здійснено аналіз прийменникової системи середньонаддніпряньських говірок, унаслідок якого встановлено особливості функціонування прийменників у просторовій проекції [10].

У наукових розвідках із діалектної лексикології дослідники вивчали структурну організацію сільськогосподарської лексики, назв одягу, взуття та прикрас у говірках Наддніпряньщини (студії Т. М. Тищенко [11; 12], Т. В. Щербини [13], Т. Б. Бобер [14; 15]). Окремі студії присвячені дослідженню прізвищ, географічній термінології (праці Т. В. Щербини [16], І. В. Задорожньої [17; 18]).

Через призму діалектних текстів трьох парадигм мислення (господарчої, обрядово-релігійної та екзистенційної) Г. І. Мартинова представила риси менталітету середньонаддніпряньців [19], у фольклорно-етнографічних розвідках XIX – поч. XXI ст. [20; 21; 22; 23], зібраних на теренах досліджуваного ареалу, знаходимо розлогі відомості, про традиційну духовну культуру, проте не можемо стверджувати про вичерпне дослідження соціокультурного життя представників Наддніпряньщини, що зумовлює необхідність проведення студій, спрямованих на більш глибоке вивчення соціокультурного контексту Середнього Подніпров'я.

Мета дослідження – на підставі аналізу вербалізаторів концепту *син* продемонструвати евристичну цінність говіркового мовлення¹ як джерела дослідження соціокультурного життя носіїв середньонаддніпряньських говірок.

¹ Діалектні матеріали, що репрезентують середньонаддніпряньські говірки, представлені а) провокованими текстами (монологами, діалогами), зібраними авторкою впродовж 2020–2023 рр. за авторською програмою-питальником, що охоплює 244 запитання. Говіркове мовлення зафіксовано від інформантів, що народилися й мешкали в селах Сердегівка, Терешки Звенигородського району Черкаської області; б) діалектними текстами інших авторів, укладеними в першій чверті XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Син – дитина стосовно чоловіка й жінки, її батька й матері. Сприйняття сина як кровно спорідненої дитини зі своїми батьками актуалізовано в мовленні діалектоносіїв

- термінами спорідненості першого, другого та третього ступенів (*син, онук, правнук*): у нас тут був *д'ад'ко* / *в'ін шив са'пожк'і* / *тапочк'і* ... / *вал'анки* / *Л'ах* // був *п'равил'ний* / *п'раве"дний* і *ба'гатий* / *сам із духо'венства* // *в'н'ого бу'ли два сини* / *в'ін їх пови'учував* / і *сам дер'жав пас'іку* (Срд); *мама ка'же* / *шо ти / сину* / *по'д'їй ко'рову* / *хоч со'б'ї к'варту на'д'її* / і *їа так на'у'чує'а до'їти ко'рову* [24, с. 183]; у мене *онук* *їак учивс'а в* *Пири'їасл'ов'і* *три годи* / *а то'д'ї по'шов у* *арм'їю* / *дак п'івто'ра года ше* *арм'її* *був* [25, с. 49]; в мене *п'їате"ро онук'ів* [...] *п'равнука* *їа іш'че ни бачила* [26, с. 405];

- синтаксичною конструкцією (у неї був син): *наш'і л'уди бачиш п'їшли в перем'їшу* / *із йев'р'ейами* / *ну і о'це їак в нас ли'жала ци'ганка* / *одна а в неїї був син* / *М'їша* / *М'їша ро'в'есн'їк* *Тан'ї* (Трш);

- пестливими номінаціями (*синок, синочок, дитиночка*): *а це вже то'д'ї у мене о'це синочок* *у'їже ни то'го ха'з'айїна* / *це вже д'ругого ха'з'айїна це синок* у мене / *їа це з ними вже так і жи'ву* [25, с. 53]; *так д'войко д'їточок у мене* *бул'о* / *їа з тими д'їтками й жи'л'о* / і *так о'це той синочок* *убивс'а* [25, с. 53]; *А в'ін* (син респондентки – В.Д.) *же мален'кий та'кий* / *де / ка'жу* / *в'ін с'аде* / *то ти їак'їшо* / *дитиночко* / *будиш во'дою* *їо'го б'ризкат'* [26, с. 307];

- складеними назвами спорідненості (*сестри син, дочкин син*): *ми будим іти п'р'амо на Хо'мовшчину* / *а там у неїї бу'л а сист'ра і в сист'ри син* / *в'ін ро'бив пири'водчиком* [27, с. 67]; *о'це ж в'ін онук же ж мо'го брата* / *у'їже ж дочкин син* [26, с. 259];

- присвійними словосполуками (*мій син, мій синочок, у неї син, моя дитина*): *о'дин Ал'оша по'їїхав у Дон'бас* / *по'був у шахт'ї* / *ко'л и там зава'л ил'ас'а* / *с'омого с'їчн'а шахта* / *а мо'го сина* *уз'ал и в* *арм'їю* / *так їа то'д'ї пирихрис'тил'ас'а* / *шо вз'ал и в* *арм'їю* [26, с. 67]; *в'ін ми'не кидав* / *так Іванов'і / мо'їему синочков'і* *бу'л'о год і вос'їм м'їс'ац'ів* / *а мо'їїй до'ц'ї три м'їс'ац'ї* / *в спов'їточку бу'л'а* [26, с. 167]; у неїї син в *Авган'їстан'ї* *в'битий* / *так во'на / їак т'їки нап'їец'а* / *то тужит' та п'лач'є* / *хай й'її мо'рока* [27, с. 153]; *д'ругий з сво'їєю бригадою* *вдох* / *ни хо'т'їли л'уди* / *бо це горе* / *т'рет'їй тижде'н' ут'р'ох* / *а че'т'вертий учоти'р'ох* / *а п'їятий сам / знов / п'їшов / ка'жу / мо'їа дитино* / *нашо* / *ж ти се"бе / мо'їа дитино* / *в'гойів* [25, с. 128]. Зауважимо, що посесивні синтагми *мій син, мій синочок* у текстах голосінь функціонують у складі розширених конструкцій, до яких входять метафоричні номінації, як-от: *соловеечко, виноградик, князь, пастушок, панич, правда, страдальничок, билиночка* (*Мій сыночку, мій соловеечку! / Мій сыночку, мій виноградочку, / Мій сыночку, мій князе!* / [...] *Мій пастушок!* *кого жь я буду уставать.* / *Та рано будыть* [...] [20, с. 212]; *Сыну мій, панычу.* / *Сыну мій, правдо моя!* / *Колы-жь до мене въ гостонькы будешь прыбувать?* [20, с. 215]; *Сыну мій, страдальнычку!* / *И куды-жь ты наряжаешься?* / *И куды ты вбираешься?* [...] [20, с. 216]);

- описовою конструкцією *береминна сином*, що свідчить про фізіологічний аспект концепту *син*: *Ко'л и їа бу'л а биремин'а сином* / *їа хо'т'їл а зробит' о'борт* / *ну ни зробил'а* / *бо ни за'кон'о* [26, с. 72].

У фольклорних текстах, зокрема в соціально-побутових піснях, виявлено сталу описову конструкцію *хороший син*, що акумулює в собі сукупність позитивних характеристик, цінних у традиційній культурі: *Ой у лузі / Та ще й при березі / Червона калина, / Породила / Молода дівчина / Хорошого сина* [...] [22, с. 595]; *Закувала зозуленька / Та в вишневім садочку, / Обплакала ма... ой мати сина, / Шюочи сорочку. / Не так вона облакала, / Як обголосила: / Беруть, беруть у... ой у солдати / Хорошого сина* [...] [22, с. 535].

Аспект спорідненості в межах концепту *син* актуалізує також дихотомія «*син-брат*», що відображає складну мережу зв'язків і ролей у родині: якщо син виконує роль стосовно батьків,

демонструючи обов'язок і повагу, то як брат він може взаємодіяти з іншими дітьми в родині на різних рівнях співпраці, підтримки, суперництва. У мовленні вказаний фрагмент концепту представлено

- терміном спорідненості бічної лінії *брат* та його пестливою формою *братік*: У *бат*'ка був *один брат* *Г'імоф·ей* / *а то дв·і се"ст'ри* (Трш); *йак о'це* *зараз* *робиц'а* / *та'кого не було* / *у нас з пун'ка знало шо це йе* *баба* / *шо це йе* *бат'ко* / *мати* / *і брат* *і се"ст'ра* (Трш); У *сим'н'і* було *т'іки* *мати* / *да брат'ік* / *да йа* [25, с. 51]; *було нас у сим'її* *т'ройе* / *два брат'іки* *і йа* / *т'рет'а* [25, с. 119]. У фольклорно-етнографічних джерелах фіксуємо номінацію *братічок* із подвійним ступенем експресивності: [...] *Ще братічок не садився*, / *На конику похилився* [22, с. 219]. Окрім неї виявлено також апозитивні конструкції з орнітонімами, флорономенами: [...] *Ой, братіку-соколоньку!* / *Та розваж мою головоньку.* / – *Ой, сестро моя, пирипілко!* / *Та ни одна ж ти в мене тілко!* [21, с. 427]; *Ой ну люли, люлечкы!* / *Шовковьи вервечкы,* / *Малеваны быльця.* / *Колыше сестрыця* / *Братця чернобровця* [20, с. 38];

- присвійними сполуками (*брат мій, брат її, в мене брат*): *а брат м·ій* *вичинив* *кожу* / *та чоботи* *т'реба* *було й ми'н'і шит'* [25, с. 109]; *та в·ін йї'її* *і по'в·ів ц'у* / *т'ітку* *та заст'релили йї'її* / *о'це то'бі* / *і брата йї'її* *забрали* [26, с. 305]; *в мене" брат* / *цей шо у'же був* *л'ікаром* / *вже йо'го ни'ма* / *вмер* [26, с. 108]. У фольклорних текстах також функціонують конструкції з метафорами- орнітонімами: [...] *Мои братикы, мои голубчыкы!* / *Тай не быймося, тай не лаймося* / *Зійдемося до купочки* / *Тай пораймося* / *Видкиль намъ матинкы выглядать?* [...] [20, с. 193]; *Брате мій, орле! брате мій, соколе!* / *Куды-жъ ты полынешъ и куды-жъ ты поплыветъ?* [...] [20, с. 220];

- синтагмами з атрибутивним конкретизатором, що вказують на ступінь спорідненості між дітьми (*рідний брат, двоюрідний брат*): у *н'ого* було у *того* *Сте'пана* *р'ідний брат* / *р'ідний брат* *Іван* / *і Іван* / *і йак же д'і...* / *і Мат'ф·ій* / *це було три брати* (Срд); *о'це йа на йїх* *пире"ни'сал·а* / *сво'їїх* *р'ідних* *обсол'утно ни'ма* *н'ікого* / *а та'к·іх* *дво'їур'ідних* *сестр'ів* / *брат'ів* / *то йес'т' д'іти* / *і ро'дайц'·а* / *ни цу'райц'·а* [25, с. 139];

- номінаціями, що стосуються вікових відношень між дітьми (*менший брат, старший брат, великий*): *а ми з меншим братом* *осталис'а* / *а с'тарша сист'ра* у *Тур'нопол'с'к·і* *област'і* *замуж* *вийшла* [25, с. 113]; *а тут брат* *був с'тарший* / *то шо ж брат* / *теж хо'т'ів* *ут'ік'ти на рад'госп* *на ро'боту* [25, с. 84]; *о'це ж пос'ідайм* / *а ми мени·і* / *а в·ін* (*брат – В.Д.*) *жи ви'ликий* *у'же ж* / *йак у'же* *в·ін та'кий* / *шо в'же на* *л'ікара* *вчивс'* / *то в'же в·ін* *із йїми* *с'ідав* [25, с. 108].

Син – особа чоловічої статі. На ознаку статевої приналежності, важливого аспекту концепту *син*, вказує

- лексеми *хлопець*, похідне від неї з пестливим значенням *хлопчик* та зросійщена форма *мальчик*: *а у мене ж бул·о* *два хл·опц'і* / *і д'івчина* [25, с. 43]; *йак* *вип'є* / *до та'ке ж* / *і б'є йї'її* / *і гонит'* / *і дво'є д'ітей* / *хл·опец'* *у де"в'їатий кл·ас* *ходить'* / *а д'івчина* *в д'ругий* [25, с. 38]; *о'це ж* *дочка* *там* у *Чир'касах* / *до во'на ж ходит'* / *дитинка* *ж мал·ен'ка* / *на'родиц'·а* *і во'на ж* *і мати* / *шо ж то за мати* / *шо ни по'йде* / *а у'нейї та'кий хл·опчик* / *дак во'на забрал·а* *до'дому* [25, с. 73]; *ран'ше жи'нилис'а* / *нарощ'дайц'·а* *д'евочка* / *в су'с'іда там* *чи в'кума* *нарощ'дайц'·а* *мал'чик* / *і йїх у'же зас'ватайут'* [26, с. 225];

- термін спорідненості *син* у зіставній конструкції *дочка й син*: *а в мене в'же* *д'іти ж* / *дочка й син* / *дво'є ж* *т'іки бул·о* [25, с. 66].

У контексті народно-обрядової культури помічаємо, що ідентифікація статі є особливо важливою в передпологовий період. Згідно з етнографічними записами XIX ст. на народження хлопчика вказує

– самопочуття жінки: *Женищина, часто страдающая изжогой и ослабъвающая, родить мальчика* [20, с. 16];

– зовнішність вагітної: *Передь мальчикомъ животь у женицины круглый какъ тыква [...] Лицо ея покрывается желтоватыми пятнами, похожими на веснушки («жінка буде смаглявата»)* [20, с. 16];

– положення дитини в утробі матері: *Положеніе ребенка до родовъ въ утробѣ матери по народимъ представленіямъ таково: «якъ дытына ще ненародывши, то лежыть поперекъ: мовъ у колысци. Хлопецъ у правый бикъ головочкою, а дивчына – у ливый». Поэтому если женицина оцущаетъ въ первый разъ движеніе ребенка въ правомъ боку, то у нея будетъ сынъ* [20, с. 16];

– вчасність пологів: *Роды мальчика замедляются на недѣлю («хлопецъ перетяга»)* [...] [20, с. 16].

Взаємини між батьками й сином як їхньою дитиною ґрунтуються на емоційних зв'язках, взаєморозумінні, турботі, підтримці, благословенні. У мовленні середньонаддніпрянців про особливість таких стосунків свідчать

- усталені конструкції (*дати толк* 'ростити, виховуючи кого-небудь, допомагати комусь досягти певного становища в суспільстві'; *прийняти за сина* 'ставитися, як до рідної дитини; вважати рідним'; *взяти сина* 'прийняти в сім'ю дитину з наданням їй прав рідних дітей; усиновити'): *в ін даіе* |ц'ому |синов'і толк і цей син посту|пайе в медінсти|тут (Трш); *в ін до мене п ідходить та каже / низна|кома |женичина прий|майте ми|не за |сина / а йа вас за |мат'ір* [27, с. 55]; *а о там з|начит 'коло |його жи|л и |л'уди шч'е / так з|начит 'б ідн'і / зим|л'і у |йіх ни бу|ло / так з|начит 'сво|йіх три |сини / і вз'ав і чит|вертого |сина / уз'ав* [27, с. 103];

- дієслівні сполуки *ви|ряжати сина, ви|проводжати сина*, які демонструють значущість сімейних зв'язків та підтримки родини у важливі моменти життя дитини: *Да / ну і хл'іб / ос' йа вам пока|жу / йа|кий йа / о|це |сина ви|р'ажал а / о|це пик|л а хл'іб / ой / т'іки шо / це ж в |мене |ноги же так бол'ат* [27, с. 30]; *|мати ви|водит 'ко|н'а за уз|дечку / а |свашки сп'івайут' / «бе|ри / |мамо / коне|ченка за пово|ди / |свого |сина в до|р'іжен'ку |ви|проводи»* [27, с. 47];

- номінації, що стосуються хрестильної обрядовості (*хрищенята, батькові хрещеники*): *у |матир'і т|риц'ат' п|ят' хриш|че|н'ат' і в |бат'ка / по вс'ому с|віт'і би|рут' у ку|ми* (Трш); *і по|том прий|шли хреш|ченики поси|пат' / |бат'ков'і хреш|ченики вже |парубки здо|ров'і |мати пос|тавила |йіх |б'іл'а |йа|линки / ст'іл угош|чат' / а йа див|л'ус'а / |йак о|дин Г|риц'ко ви|т'агує |того |чайничка і в кар|ман / а йа в сл'ози* (Трш);

- фраземи *мамин синок, мамин синочок* 'зніжений, розпещений чоловік', що відображають оцінку гіпертрофованого ставлення матері до дитини [28] (*так то |мамин синок / сам н'ічого не |може / з |мамоу жи|ве / не| жи|нивс'а / бо хто ж| за |н'ого п'іде* (Трш); *йак|шо чолов'ік ни |може до п|ут'а до|вести ха|з'айство / |йакшо в'ін посто|їан:о пи|тайец'а в |мами / то шо це за чолов'ік / це ж |мамин си|ночок / ну ти ска|жи / х'іба йа ни пра|ва?* (Трш)).

Цікаво, що турбота батьків про дитину, зокрема сина, продовжується й після його переходу в потойбічний світ. В етнографічних записах фіксуємо обрядові обмеження, згідно з якими батькам, що втратили дитину, заборонялося вживати яблука до 19 серпня, аби вона на небесах у свято Яблучного Спаса отримала смачні ласощі: *В мене умер синок, мама, папа померли, мені до Спаса ніззя їсти* [23, VIII, с. 328].

Спільний життєвий досвід, виховання та генетична спорідненість зумовлюють тісний зв'язок батька із сином на фізичному, поведінковому, емоційному й соціальному рівнях. Ознака схожості представників чоловічої статі старшого та молодшого покоління у родині об'єктивована в

- зіставній конструкції: *йа|кий |бат'ко та|кий син* (Трш). В етнографічних джерелах фіксуємо метафоричний зворот *Яке коріньня, то таке і насіння* [21, с. 12];

- дієслівних словосполук з термінами прямої низхідної лінії споріднення (*батько – син – внук*): *|ба'тко об|ично |вірив у |Бога / хо|див до |церкви і був |мудрий / пон'і|маєш / те|пер же ц'і|йейі |мудрост'і ни|має / те|пер |п|є |бат'ко / |п|є син / |п|є внук* (Трш); (- А для меду діжечка була?) – *Ай|акже / та й |зараз жи / у д'іжич|ках / ну мени / |ка|сют' у би|тонах / |йак*

та|ки [...] та все так во|но не^uре^uходе^u / бат'ко дир|жит' / то|д'і син / то|д'і о|нук / то во|ни це збир'і|гайт' [25, с. 165];

- фразеологічному звороті прийняти естафету ‘продовжити чийсь починання, традиції’: син |тоже хво|тографом був [...] йо|го син при|н'ав еста|фету [26, с. 216]. В етнографічних записках виявлено фразеосполуку йти чиєюсь стежкою ‘займатися тією ж справою, що й інший, наслідувати когось’: син пішов по моїй стежці, щас роботає на катері [23, VII, с. 267].

Водночас помічаємо, що у фольклорних джерелах типовий вияв мають аксіологічні номінації (присвійні й описові словосполуки), у яких втілено, з одного боку, традиційне уявлення членів соціуму про дотримання родиною канонів щодо законності появи дитини у світ, з іншого, – про сина як пряме відображення свого батька: [...] Я ж любила / Ковальського сина, / Я ж думала, / Що буду щаслива [...] [22, с. 284]; [...] А я дочка попова / Та й на вулицю готова. / – А я тоже по|пів син, / На вулицю поспішив [...] [22, с. 377]; [...] Ледачий сынъ, ледачий сынъ, / Ледачого батька. / Тилькы ёго закрасыла / Сывенькая шапка. / Ледачий сынъ, ледачий сынъ / Ледачои ненькы. / Тилькы ёго закрасылы / Бривонькы чорненькы [20, с. 74].

Зафіксовані засоби вербалізації концепту син у мовленні наддніпрянців свідчать про ймовірний вплив патріархальних цінностей на розподіл ролей та очікування щодо дітей чоловічої статі в сім'ї, суспільстві. Так, наявність сина вивищувала статус його батьків у громаді, на що вказує

- зіставна конструкція з весільної обрядовості: та|ке було // йак о|це йшли с|ватац'а / то |мати |сина |каже йа с:во|йім соко|лом |с'аду за сто|лом / а |ж·інка йа|ка вже с|ватайт' / молод|ду |д'івчину / |ж·інц'і |каже / а ти с:во|йейу |гаво|у |с'адиш п·ід |лаво|у (Трш);

- описові синтагми зі зросійщеною формою синов'я: дл'а |бат'ка |престижн'іше йак|шо |синов'я (Трш); це було ун'і|з'ител'но / а|ле це була |гордин'а |бат'к·ів в |кого |синов'я (Трш).

Згідно зі свідченнями респондентів встановлюємо випадки гендерної нерівності в ставленні до дітей, зумовленої вищим статусом сина в сім'ї. Цей факт актуалізовано в

- зіставних конструкціях: він же ж С'т'опу н'і|куди од |себе не одк|дали / так во|ни йо|го л'у... / йе|диний син / бо ми д'ів|чатка / то так ото / нас мо|гли в |хат'і |зап|ерти і ми со|б·і |сид'іли й там ро|били / а в·ін |йединий син (Трш); пройш|ло год два с|тал·и в ш|кол·у |ходит' т'і с|тарш·і і мо|ї ро|весники п·ішл·и в ш|колу / а йа хо|т'іла й со|б·і / а ме^uне |бат'ко ни пу|стив / бо в нас ма|лен'ка |дитина бул·а / т|реба бул·о гл'а|д'іт' // і |бат'ко |каже / во|но то|б·і ни |нужно / бо т|реба |п|р'асти / і с|таршу |сис|тру ни пу|стив / а брат п·і|шов [26, с. 318-319];

- словосполучі з власне-кількісним числівником син один, що підкреслює особливий статус сина серед інших дітей: цей чоло|в·ік мав п'я|теро д'ітей / п'я|теро / син о|дин / фран|цуз'ку н'і|мец'ку |мову знав до|ско|нало (Срд).

Принагідно додамо, що про давність і «живучість» стереотипу такого типу свідчить уривок із фольклорно-етнографічних записів В. П. Милорадовича: Родились двойни: д'ївочка, ока-завшаяся жизнеспособной и мертвий мальчикъ. Отець выразилъ при этомъ случаѣ древній взглядъ на вещи, сказавъ: «доброта погыбла, а чорзнащо осталося» [20, с. 13].

Цікаво, що в межах майнового права, зокрема передачі батьківського спадку наступному поколінню, спостерігаємо рівність прав дітей на отримання частки спадщини незалежно від їхньої статі. Цей факт вербалізовано конструкціями з розділовим сполучником чи: бат'ки да|вали йім у нас |л'ецтво ту |земл'у / і по|том |бат'ко / йак у|же |перед с|мерт'ію в·ін розд'іл'ав / а бу|вало та|ке шо й |ран'ше да|вав |синов·і |чи |дочц'і (Срд); Земл'а пере|ходила в с|падок т'ім / ко|му |бат'ко зав·іш|чав / а йак|чо |бат'ко не зап|ов·ів / то полу|чайе |дул'у / чи то син чи то дочка (Срд). Водночас реалізація спадкового права інколи зазнавала впливів традиційних уявлень про особливий статус найменшого сина в родині, імовірно мотивований, з одного боку, потребою більшої батьківської підтримки у зв'язку з відсутністю можливості самотійно себе

забезпечити, з іншого, – виконанням синівського обов'язку доглядати батьків у поважному віці: (- Як називали сина, який залишався доглядати господарство батьків?) – *Нази|вали син-на|сл'едн'ік // йак|шо в|бат'ка було п|ят' си|н'ів то тим|бат'ко помо|гав буду|вац'а / але з|разу жи|ли в|хат'і по три по чо|тири с'ім'ї і |мирили // так жи|ли |поки там од|ному почи|найут' ст|ройіт' / д|ругому / т|рет'ому / а на|бат'к'івшин'і оста|вав'а са|мий |менший а|бо був до|говор'н'ак |м'ежду|ними (Срд); |д'іти ма|лен'к'і // ну|вопич'ім / тут син у|мер |наче д|ругий у|же // а цей |мен'ший |коло |нейі [26, с. 392].*

У структурі концепту *син* важливою є ознака сімейного статусу. Функціонування різних номінацій на позначення сімейного стану вказує на поступовість переходу чоловіка-сина з одного стану в інший. Так, значення лексем *парубок* 'нежонатий чоловік' і *зять* 'чоловік дочки', корелюючи з протилежними поняттями («неодруження», «свобода» – «одруження», «залежність»), вказують на граничні стани зазначеної ознаки, натомість номінація *молодий* 'чоловік, який збирається одружуватися, наречений' репрезентує уявлення про своєрідну перехідну стадію, зміну соціального статусу: *т|реба йти так шоб му|жик / цей / |парубок / син / |парубок цей / моло|дий / |буде |пара // на|приклад йіх і|де п|ят' ду|ш а в'ін |шостий² (Трш); |мати бу|л'о |каже / |боже / дв'і ни|в'істки бу|л'о / дв'і доч|ки / |д'івки / йо|го |мати роз|казує / х|лопц'і си|ни / |парубки / |боже / чо|тир'нац'ят' ду|ш [25, с. 48]; |мати моло|дойі не|ре|в'їзує |з'ат'а |гарним / у кв'іт|ках / пл'ат|ком [27, с. 48]; у нас|тупну не|д'іл':у з'ат' з доч|кою і |р'ідними при|їж: айут' до бат'к'ів у |гост'і на по|ка|лачини [27, с. 50]; при|ходить |моло|дий з сво|їми бат'ками / і при|нос'ат' хл'іб [26, с. 376].*

У контексті соціально-економічних міркувань сина сприймали як продовжувача роду, традицій сім'ї, оскільки після заміжжя дочка, фактично, не належала своїй родині, пор.: *бу|ли с'ім'ї і то|д'і так не було так шо от|ходить' / не|в'істка от|ходить' / син же|ни|в'а бе|ре не|в'істку до|себе в|хату / і було по дв'і по три не|в'істки жи|ли (Трш); Три |сини / і у т'їх тр'ох си|н'ів у |кажного по тр|оє д'їтей / і о|це ж во|ни три ни|в'істки / три |сини і т'і |д'іти за с|толиком / за сто|лом це т'іки |їли на ви|ликий |празник [26, с. 93].* Водночас не схвалювали випадки, якщо сину доводилося жити в родині дружини: *їа ро|била с|таршо|ю опера|ц'їно|ю / секр|етар комсо|мол'с'кої орган'ї|зац'її і ми|н'і да|їут' квар|тиру / ме|н'і да|їут' о|д':ел'ний ход / о|д':ел'на |комната / кори|дор і са|рай / на т'ір'ітор'її бол'н'їци / з|начит' їа то|д'і до вас і ми пере|бралис' / то |бат'ко (свекор – В.Д.) с та|ки|м н'егодо|ван'їєм вис|казував'а / йак це / м'їй син п'ішов у су|с'їди (жити з дружиною та її батьками, які проживають по сусідству – В. Д.) / це счи|талос'а по|зором (Трш).*

Цікаво, що ставлення до дитини, зокрема сина, залежало від «правильності» стосунків між його батьком та матір'ю. Відмінне ставлення до позашлюбної дитини підтверджують номінації, що об'єктивують негативне або зневажливе значення. Такими є

- дериват з коренем *-бат-*: (- Як називали позашлюбного сина?) – *Без|бат|ченко* (Срд);

- лексема *байстрюк*: [...] *але т'і бай|стр'у|ки бу|ли вс'їгда ш|час|лив'і і бат'ки / йак|шо |мати нази|вала хто |бат'ко / до повно|л'їт'а пла|тив ел'їменти / |даже йак|шо во|ни ни бу|ли в ш|л'уб'і (Срд);*

- лексеми з виразно-оцінною семантикою (*па|да|ль|шиний, на|гу|ляний*): *тут бу|ла од|на |ж'інка в нас не|да|леко / в |нейі був син йе|д'інств'ен:ий / ну в'ін в |нейі був |па|дал'ш|чний / на|гу|л'аний (Трш).*

Зауважимо, що в мовомисленні представників середньонадніпрянських говірок концепт *син* корелює також із сакральною сферою. Про релігійний аспект аналізованого концепту свідчать теонімні назви на позначення Ісуса Христа – Божого Сина, що не лише демонструють вірування мовців, а й підкреслюють значущу роль аналізованого концепту в їхньому світосприйнятті. Серед таких виокремлюємо

² У представленому уривку відображено народне уявлення про позитивну оцінку парності у весільній обрядовості.

- однослівну номінацію *Син*, традиційно вживану в клішованій заключній частині молитов, звертань до Бога: *Бог справедлив / В·ін не^у зр'ишний і просит' в^лБога благословен'а во ім'я Отц'а і Сина це значит' ти звер'тайс'а не до подруг·і чи со^лс'ідки то'го шо вс'і во^ни по'рочн'і / а Бог і Мат'ір^лБожа во^ни нипо'рочн'і / до них можна звер'тац'а за допо^лмогою і по'радойу (Трш); звер'талис'а на кол'інах / з^е по'вагойу / благосло^лви по'жалуста Мати^лБожа Христова // хто^л хоче шо дир'жат' / йа кур'чат би^лру ка'жу Господ'і благосло^лви по'жалуста во ім·а Отц'а і Сина шоб у^л мене полу^лчилас'а ц'а^л живност' в дво^лр'і (Трш);*

- двокомпонентну номінацію з апозитивним зв'язком між її складниками (*Бог Син*): *і йак'шо на Воскре^лс'ін'а були гробки то ше не^кли пасоч^лки і кра^лсили крашан^лки / н·ісл'а Воскр'е^лс'ен'йа^л ц'ього вже не було // а на Тройц'у це ж обичний п'разник / це Бог С·а^лтій / Бог От'ец / Бог Син / Бог Дух Св·а^лтій (Трш);*

- присвійно-відносні конструкції, у яких прикметник утворений від імені першої особи Святої Трійці – Бога Отця (*Син Божий, Господній Син*): *Нипо'рочна Д'іва / п'рийн'ала^л ангела і в·іс'т' п'рийн'ала шо на'родит' Сина^л Божого / була в св·атост'і (Трш); По вс'ому св·іт'і с'тала новіна / Д'і-іва Ма^лр'і-йа Сина роділа / в йасла поло^лжила / с'ін'цем притрусила Господ'ного Сина (Трш); ой й'демо ми на рож'ден'йа з божого сина шчо й'йї дниц' поро^лдила Д'іва Ма^лр'йа [26, с. 449];*

- присвійну словосполуку, що вказує на материнський аспект образу Богородиці та земний – образу Сина Божого: *Во^лна (Мати Божа – В.Д.) на н'еб·ісах / во^лна просит' свого Сина / Ісуса Христа о захист'і дл'а прос'ашчого (Трш).*

Висновки. Отже, у середньонадніпрянських говірках антропоконцепт *син* репрезентовано за допомогою різних мовних одиниць, які відображають важливі риси соціокультурного життя діалектоносіїв у структурі концептосфери сім'ї. Виявлені засоби ословлення аналізованої когнітивної одиниці, з одного боку, сконцентровані навколо біологічного (кровного), гендерного, правового, соціально-економічного та оцінного аспектів, що стосуються профанної сфери, з іншого, - демонструють тісний зв'язок концепту із сакральним світом через його кореляцію з образом Сина Божого. Проаналізований матеріал свідчить про багатогранність і складність концепту *син* у повсякденному контексті й відносну одноплановість у духовному просторі.

Говіркове мовлення є цінним джерелом дослідження культури мікросоціуму, оскільки на відміну від фольклорно-етнографічних матеріалів, у яких увагу часто сфокусовано на обрядовому, релігійному й художньому складниках культури, діалектні тексти відображають реальне соціокультурне середовище, таким чином дозволяючи виявити невидимі або малопомітні аспекти життя мікросоціуму. Діалект, конденсуючи в собі релікти історичних, соціальних і культурних змін, демонструє їхній вплив на світогляд говірконосіїв. Це джерело дає унікальну можливість дослідити взаємозв'язок між мовою й культурою на мікрорівні, розкриваючи глибинні шари народної свідомості й культурних цінностей.

Перспективу дальших досліджень вбачаємо в аналізі засобів вираження концепту *син* у гуцульських говірках для виявлення спільних та відмінних рис у концептуалізації прототипного образу в територіально віддалених мовно-культурних ареалах.

Список скорочень назв населених пунктів

Срд – с. Сердегівка Звенигородського району Черкаської області;
Трш – с. Терешки Звенигородського району Черкаської області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соломаха А. В. Взаємозв'язок світу, етносу та мови (до питання про мовну картину світу). *Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2005. Вип. 1. С. 117-120.

2. Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Павлюк М., Робчук І. *Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто. 2003. С. I-XVI.
3. Костів О. Сучасне діалектне мовлення з погляду динаміки. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 165–171.
4. Лисенко П. С. Фонетичні особливості деяких говірок правобережної середньої Черкащини. *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1962. Вип. V. С. 45-54.
5. Мартинова Г. І. Середньонаддніпряньський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси: Тясмин, 2003. 369 с.
6. Мартинова Г. Статичне й динамічне у фонетичній і фонологічній системах північних середньо-наддніпряньських говірок. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22 (2). С. 201–209.
7. Мартинова Г. Генеза середньонаддніпряньського діалекту у світлі изоглос. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип. 24. С. 128-131.
8. Мартинова Г. Про походження середньонаддніпряньського діалекту. *Глотогенез. Матеріали міжнародної наукової конференції*. 2015. Вип. 1. С. 129-143.
9. Примушко Н. Форми минулого часу в пам'ятках Середньої Наддніпрянщини. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22 (1). С. 133-145.
10. Мартинова, Г. І., Щербина, Т. В. Прийменникова система середньонаддніпряньських говірок. *Українська мова*. 2022. № 1 (81). С. 86-102.
11. Тищенко Т. М. Назви картоплі в уманській говірці. *Лінгвогеографія Черкащини: збірник матеріалів міжвузівської наук.-практ. конф.*, м. Умань, 25-26 травня 2000 р. Київ, 2000. С.29-30.
12. Тищенко Т. М. Лексико-семантична група назв конопель у говірках подільсько-середньонаддніпряньського суміжжя. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. Вип. 14. С. 169-171.
13. Щербина Т. В. Назви сорочки та її елементів у говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя. *Вісник Черкаського університету: Серія: Філологічні науки*. Черкаси, 2002. Вип. 29. С. 84–89.
14. Бобер Т. Б. Лексико-семантична група назв плечового одягу в середньонаддніпряньських говірках. *Наукові записки: зб. наук. праць Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вінниця, 2019. Вип. 29. С. 71–81.
15. Бобер Т. Б. Назви взуття в сучасних середньонаддніпряньських говірках. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2021. Вип. 30. С. 101–111.
16. Щербина Т. В. Прізвищева система говірки с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2016. Вип. 21. С. 53–60.
17. Пустовіт І. В. Номінація рельєфу в діалектних текстах Черкащини. *Література і культура Полісся*. 2017. Т. 89. Вип. 9. С. 100-108.
18. Задорожня І. В. Назви земельної ділянки в народній географічній термінології Лівобережної Черкащини. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2020. Вип. 29. С. 57-63.
19. Мартинова Г. І. Вербалізація менталітету середньонаддніпрянців у діалектному тексті. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С. 327-332.
20. Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888-1895 г. / В. П. Милорадович. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков: Тип. Губерн. Правления. 1897. Т. 16. С. 1–223.
21. Кримський А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. Відтворення авторського макету 1930 р. / авт. передмови А. Ю. Чабан. Черкаси: «Вертикаль», 2009. 438 с.
22. Народні пісні Полтавщини (з колекцій збирачів фольклору) / упоряд. Л. О. Єфремова; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ: Логос, 2016. 752 с.
23. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів / за ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016-2020. Т. II–X.
24. Говірки історичної Уманщини та суміжних земель / ред. Т. М. Тищенко. Умань: РВЦ «Софія», 2008. С. 81-246.
25. Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина. Черкаси, 2008. 369 с.
26. Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів / упоряд. Г. Мартинова. Черкаси, 2013. 881 с.
27. Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів / укл. Г. І. Мартинова. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. 342 с.
28. Дячук В. Р. Вербалізація концепту *мати* в середньонаддніпряньських та гуцульських говірках: спроба зіставлення. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2022. Вип. 32. С. 35–45.